

XARİCİ DİL ÖYRƏNMƏDƏ DIQQƏT, ANLAMA VƏ FƏRQİNDƏLİYİN ROLU İLƏ BAĞLI NƏZƏRİYYƏLƏR

Şəbnəm Cəfərova

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan

e-mail: shebnem.ceferova.97@gmail.com

DOI: 10.30546/.2960-1967.2024.1.41

Xülasə. Bu araşdırmada diqqət, anlama (məlumatlılıq) və fərq etmənin (sezmənin) xarici dil öyrənmədə rolu və əhəmiyyəti nəzəri və epirik cəhətdən tədqiq edilmişdir. Bu tədqiqatdan əldə edilmiş məlumatlardan, baxmayaraq ki müxtəlif alimlər və elm işçiləri arasında müəyyən dərəcəli fikir ayrılıqları var, belə nəticəyə gəlmək olar ki, öyrənmənin hər hansı bir ikinci xarici dil öyrənərkən diqqət və fərq etmə böyük əhəmiyyətə malikdir və bunlar olmadan ikinci xarici dili mənimsəmək və ya inkişaf etdirmək olduqca çətin məsələlərdən birinə çevrilir. Tədqiqatda eyni zamanda Katerin Douthett, Cesik Uliyanın tərəfindən irəli sürülən Formaya mərkəzləşmə metodu vasitəsilə qrammatik formaların effektiv mənimsənilməsi ilə bağlı müddəalar öz izahını tapmışdır. Tədqiqatda Şmidtsin fərq etmə hipotezi, Tomlin və Villanın ikinci xarici dil öyrənmədə daxil edilən məlumatın emalının funksional modeli, Robinzonun diqqət və hafizə arasındakı əlaqə modeli diqqət, fərqişndəlik və anlamanın rolunu birbaşa əks etdirmişdir.

Bundan başqa məqalədə Leov, Conson Zarate-Sandez kimi müəlliflərin diqqət, anlama və fərqişndəlik barədə fikirləri də qeyd edilmişdir və onları ölçən müxtəlif metodlar da əlavə edilmişdir. Bununla yanaşı xarici dil öyrənmənin anlama (məlumatlılıq) və anlama olmadan (məlumatlı olmada) mümkün olması ilə əlaqədar konfliktli fikirlər və nəzəriyyələr də qeyd edilmişdir.

Açar sözlər: diqqət, fərqişndəlik, xarici dil mənimsənilməsi, anlama, nəzəriyyə, aşkar etmə

Giriş

Ən son tədqiqatlardan alimlər belə nəticəyə gəliblər ki, diqqət dil öyrənilməsində əhəmiyyətli rola malikdir. Fərq etmə və ya sezmə adlanan diqqətin bir səviyyəsi ikinci xarici dilin qrammatikasının mənimsənilməsində əhəmiyyətlidir. Sezmə (koqnitiv funksiya) fərqişndəliklə bərabər aşkar etmə kimi xarakterizə oluna bilər və o olmadan heç bir mental təmsillər formalaşa bilməz. Bəzi tədqiqatçılar və dil müəllimləri insanın ilk dilini təbii bacarığı ilə heç bir şüurlu cəhd olmadan öyrənməsini diqqətin dil öyrənmədə tələb olmadığını vurğulamaq üçün sübut kimi bildirirlər, lakin ikinci xarici dil öyrənən yetişkin öyrənənlər çox vaxt bu tip öyrənməni bacarmırlar. Belə çətinliklər ən çox ikinci xarici dilin qrammatikasını öyrənərkən gözə çarpır.

Bu tədqiqat beyində diqqətin təbiətini, diqqət və dil öyrənmənin arasındakı əlaqə haqqında cari biliyi araşdırır. Bu sahədə araşdırılmış ilk sistematik tədqiqatların bəziləri Katerin Douthett və Cesik Uliyanın tərəfindən həyata keçirilən tədqiqatlardır. Onların kitablarında təklif edilir ki, Focus On Form (forma üzərində fokuslanma) və ya mənaya yönəlmiş kontekstlərdə öyrənmənin diqqətini hədəf strukturlara yönəltmək öyrənənlərə

formaları sezməyə imkan verir və buna görə də öyrənənlər qrammatik formalara diqqətlərinin məqsədli yönəlməsinə görə onları mənimsəyirlər.

Ən az nəzərə çarpan Focus on Form metodları aşkar etməni genişləndirməyə (inkişaf etdirməyə) cəhd edir, lakin digər daha çox gözə çarpan metodlar sezməni inkışaf etdirməyə mərkəzləşir. Cari pilot araşdırma bu iddianı aşkar etməni inkışaf etdirmək niyyətində olan daha az nəzərə çarpan metod olan Focus on Form texnikasının Textual Input Enhancement (Mətn tipli informasiyanın inkışafı) metodunun sezmə-genişləndirmə effektləri ilə sezmə və ya fərqiindəlik və aşkar etməni inkışaf etdirən daha çox nəzərə çarpan texnika Grammar Consciousness Rousing (Qrammatik şüurun artırılması) kimi tanınan öyrədici davranışı müqayisə edərək yoxladı. Əgər araşdırmanın hipotezisi qəbul edilərsə, “sezmə adlanan diqqət funksiyası müvəffəqiyyətli qrammatika öyrənmənin komponentləri ilə əlaqəlidir” nəticəsini dəstəkləyər və bu faktorlar (nəticələr) qrammatik anlayışları sezməni inkışaf etdirmək üçün xarici dil müəllimləri tərəfindən istifadə edilə bilər [17, s.212-228].

Forma üzərində fokuslanma metodu (Focus On Form)

Dil pedaqogikası müntəzəm olaraq təkamül edən sahədir və Focus on Form metodu qrammatika öyrənmə nəzəriyyələrinə yeni daxil olan metoddur. Focus on Form metodu əsasını Neyroelmdən əldə etmiş, ikinci xarici dil öyrənilməsində diqqətin rolu barədə tədqiqat həyata keçirmiş və o əvvəlki öyrətmə metodlarının çatışmazlıqlarına qarşı reaksiya olmuşdur. 1990-cı illərdə öncül olaraq (focus on form metodu meydana gələndə) dili necə öyrətmək olar barədə ən yeni ideyalar Təbii Yanaşma kimi tanınmağa başlandı. Bu metodlar insanın anadangəlmə dil bacarığına əsaslanır. Təbii yanaşma metodu asan və zəhmət tələb etməyən və ya təsadüfi kimi təssəvür edilən uşağın dil əldə etməsini təqlid etməyə cəhd edir.

Təsadüfi dil öyrənilməsi öyrənənin heç bir qayda izahatı və ya qrammatika təlimatı əldə etmədiyi halda baş verir. Təsadüfi öyrənmə buna görə də yalnız hədəf dildən qəbul edilən məlumatlara görə baş verir. Öyrənmənin daxili mexanizmləri əfsanəvi linqvist Noam Çomski tərəfindən “dil əldə etmə cihazı” kimi terminləşdirilib. Bununla da hədəf dil stimulu işə salınır və buna görə də inkışaf baş verir. Bu proseslər hələ də müəmmalıdır, amma uşaqlarda, həm də yetişkinlərdə müşahidə edilə bilən davranışlar göstərir ki, əvvəlki yanaşmaların açıq-aşkar metodlarından dildən ünsiyyət qurmaq üçün istifadə etməyə cəhd etmək əslində hədəf dildə daha çox səlislik qazanmaqla nəticələnir.

Bu keçmiş açıq-aşkar metodlar ünsiyyət bacarığı yaratmaqda uğursuz olduğuna görə Təbii Yanaşma metodu ilə əvəz edilmişdir. Açıq dil öyrənmə öyrənənlərə hədəf dilin qrammatik qaydalarının və formalarının izahatını verir. Açıq dil öyrənmə metodlarından istifadə edən öyrənənlər buna görə də hədəf dilin metalinqivistik biliklərinə sahib ola bilirlər, amma insanlar öz ana dillərində sahib olduqları kimi əsas bacarıqlardan məhrumdurlar. Bu səbəblə həm təsadüfi, həm də açıq dil öyrədilməsi və öyrənilməsi üçün problemlə məsələ hədəf dil qrammatikasıdır. Açıq metodlar ilə öyrənənlər hədəf dil qaydaları və formaları

haqqında ifadə edilə bilən biliyə sahib olurlar, amma bu biliyi ünsiyyət qurmaq üçün istifadə edə bilmirlər. Bu şüurlu ancaq istifadə edilməyən bilik ikinci xarici dil əldə etmədə deklarativ bilik olaraq bilinir, çünki öyrənənlər qaydanın nə olduğunu bilirlər, lakin bu bilik onların əsas hədəf dil bacarıqlarının avtomatik bir parçası vəziyyətinə gəlməmişdir.

Oxşar şəkildə, təsadüfi öyrənmə bir çox ana dili biliyi kimi daxililəşdirilmiş, şüuraltı bir dil biliyi olan prosedural biliyi yaratmışdır. Bu səbəblə bu öyrənənlər bir miqdar ünsiyyət bacarığına sahib olmaqlarına baxmayaraq, müəyyən hədəf dil qaydalarını və formalarını bilmədikləri üçün düzgün şəkildə ünsiyyət qurmaqdan məhrumdurlar.

Ümidverici görünən, lakin nəticədə oxşar şəkildə əskikliklərə sahib olan bir başqa seçim də dolay yolla qrammatikanın mənimsədilməyə çalışılmasıdır. Dolay yolla öyrənmədə öyrənənlərə tək bir qayda və ya formanın birdən çox nümunəsi təqdim edilir və seçilən hədəf dil elementə bu cür qurulmuş məruz qalma yolu ilə qayda ilə əlaqəli anlama formalaşdırmaları gözlənilir, ancaq açıq (birbaşa) və təsadüfi öyrənmə tipləri kimi öyrənmə metodları müəllimlərin, öyrənənlərin və tədqiqatçıların hələ də mümkün olduğuna inandıqları hədəf dil bacarığını yaratmamışdır [15, s. 269-203].

İkinci xarici dil əldə edilməsində diqqət, anlama və fərqiindəliyin rolu ilə bağlı nəzəriyyələr

İkinci xarici dil əldə etmə sahəsində ikinci xarici dil inkişafının ilk mərhələsində diqqətin əhəmiyyətli bir rolu olduğunu irəli sürən müxtəlif çeşidli nəzəri təməllər olsa da, yalnızca Şmitdsin fərq etmə hipotezisi, Tomlin və Villanın ikinci xarici dil əldə etmədə daxil edilən informasiyanın işlənməsinin funksiyonal modeli və Piter Robinzonun diqqət və hafizə arasındakı əlaqə modeli həm diqqət, həm də fərqiindəliyin rollarını birbaşa ifadə etmişdir.

Şmitdin fərqiindəlik hipotezisi

Koqnitiv psixologiya və Portuqal dilini öyrənərkən əldə etdiyi şəxsi təcrübəsindən nəticə çıxararaq formalaşdırdığı Şmitdsin fərqiindəlik hipotezisi belə hesab edir ki, diqqət ikinci xarici dil mənimsənilməsinin demək olar ki, hər aspektini başa düşmək üçün vacibdir. O, fərqiindəliyə girişə nəzarət edir və fərqiindəlik üçün cavabdehlik daşıyır. Fərqiindəlik daxil edilənin qəbul edilməsi üçün vacib və yetərli şəraitdir [13, s.206-226].

İkinci xarici dil mənimsənilməsində qəbuletmə adətən öyrənən tərəfindən ancaq dil sisteminə daxililəşdirilməsi lazım olmayan və əldə etmə müddəti boyunca ön mərhələdə meydana gələn informasiyanın alt çoxluğu olaraq müəyyən edilir [12, s.129-158].

Şmitdsə görə diqqət xəbərdar olma (fərqiindəlik) ilə eynidir və o, fərqiindəlik olmadan öyrənmə ideyasını rədd edir. Bundan əlavə Şmitd fərq etmə səviyyəsində fərqiindəlikdən daha yüksək bir fərqiindəlik səviyyəsi, yəni anlama səviyyəsindəki fərqiindəliyi təklif edir, halbuki fərq etmə səviyyəsindəki fərqiindəlik yalnızca qəbul etməyə yol açarkən, bu daha yüksək fərqiindəlik səviyyəsi yenidən formalaşdırma və sistem öyrənmə ilə işarətlənən daha dərin

öyrənməni təşviq edir və öyrənənlərin bu səviyyədə hipotezləri analiz etmə, müqayisə etmə və test etmə bacarıqları ilə vurğulanır [11, s.3-32].

Tomlin və Villanın ikinci xarici dil öyrənmədə daxil edilən informasiyanın emalının funksiyonal modeli

Tomlin və Villanın ikinci dil əldə edilməsində daxil edilənin işlənməsi modeli Şmitdin öyrənmədə diqqətin əhəmiyyətli rolu ilə əlaqəli fərq etmə hipotezisi ilə həmfikir olmaqla bərabər, əldə etmə müddətində fərqiindəliyin rolu mövzusunda Şmitddən kəskin şəkildə fərqlənir. Onlar bu modeldə koqnitiv elmdəki araşdırmalara əsaslanaraq diqqətin funksiyonal əsaslı, detallı analizini təqdim edirlər.

Onların modelində diqqət bir-birinə bağlı olan neyroanatomik sahələri ayırmaq üçün qoşalaşan üç ayrıla bilən diqqətlə bağlı funksiyalardan ibarətdir:

- ✓ Ayıqlıq-gələn stimulla məşğul olmaq üçün hazırlıq;
- ✓ İstiqamətlənmə-müəyyən növ stimula diqqət resurslarının yönəlməsi;
- ✓ Aşkaretmə-stimulun koqnitiv registrasiyası

Daxil edilən məlumatın daha çox emalı və sonrakı öyrənmənin həyata keçməsi üçün vacib olduğu fərz edilən şəbəkə (funksiya) kəşf etmə şəbəkəsidir. Digər iki şəbəkə sayıqlıq və oriyentasiya ikinci xarici dil mənimsənilməsində vacibdir və kəşf etmənin gerçəkləşməsi şansını artırır bilər, ancaq kəşf etməni təşviq etməkdə rolları çox da önəmli deyildir. Tomlin və Villaya görə modellərində dərkətmə fərqiindəlik mənasına gəlmir, yəni fərqiindəlik məruz qalma ərzində daxil edilən məlumatın ön işlənməsində əhəmiyyətli bir rol oynamır [14, s.183-203].

Piter Robinzonun diqqət və hafizə arasında əlaqə modeli

Şmitdin Fərqiindəlik hipotezisi və Tomlin və Villanın aşkaretmə qavramı ilə uzlaşır. Bu modeldə aşkar etmə fərq etmə ilə müqayisədə əldə etmə prosesində strateji olaraq daha erkən bir mərhələyə yerləşdirilmişdir. Başqa sözlə desək, linqivistik informasiya öyrənən tərəfindən aşkar edilə və qəbul edilə bilər, buna baxmayaraq, əgər bu informasiya fərqiindəlik ilə müşayiət olunmazsa, daha sonra bu informasiyanın daha irəlidə işlənməsi şansı nisbətən minimaldır. Piter Robinzona görə, fərq etmə uzun müddətli hafizədə kodlaşdırmadan öncə qısa müddətli hafizədə kəşf etmə üstəgəl təkrardır. Şmitd kimi Robinzon da fərq etmənin fərqiindəlik ehtiva etdiyini və ikinci dil öyrənilməsində əhəmiyyətli bir rol oynadığını hesab etməkdədir [8, s.511-556].

İkinci xarici dil əldə etmədə diqqət və fərqiindəliyin rolları ilə əlaqəli fərqli nəzəri yanaşmaların prinsiplərindən də görünə bildiyi kimi, ikinci dil inkişafında diqqətin asanlaşdırıcı rolu ümumi olaraq qəbul edilərkən fərqiindəliyin rolu mübahisəlidir. Daha spesifik olaraq həm Şmitdin fərq etmə hipotezisi, həm də Robinzonun modeli fərqiindəlik üçün vacib bir rol ortaya qoyarkən Tomlin və Villanın modeli bunu etmir. Bu halda mübahisəli olmayan şey diqqət qaynaqlarının müəyyən linqivistik (qrammatik, leksik,

fonoloji və s.) məlumatlara ayrılmasının vacibliyidir. Bu diqqət qaynaqlarına qəbul etmə və sonrakı öyrənmə üçün daxil edilənlərdəki linqvistik informasiyanı işləmək üçün öyrənən fərqiyyəliyinin müşayiət etməsinin lazım olub olmadığı ikinci dil əldə etmə ədəbiyyatında mübahisəlidir [7, s.283-331].

Diqqət/fərqiyyətə və öyrənmə: İkinci xarici dil əldə edilməsində eksperimental sübut

İkinci dil əldə etmə tədqiqatlarında ikinci dil inkişafında diqqətin və ya fərqi etmənin (diqqət üstəgəl aşağı səviyyədə fərqiyyəlik) və ya hər ikisinin də rolunu açıqca və ya dolaylı olaraq ortaya qoyan çeşidli yanaşmalar vardır. Bu qruplar arasında işləmə təlimatı, qarşılıqlı əlaqə və ya fədbək (geri rəy), öyrənmə şəraitləri, daxil edilən / mətni təkmilləşdirmə, formaya mərkəzləşmə və başqaları yer alır. Diqqət/fərqi etmə ikinci xarici dil əldə etmə araşdırmalarında oflayn anketlər, onlayn qəbuletmə diaqramları, öyrənmə gündəlikləri, onlayn verbal məruzələr və stimullaşdırılmış xatırlatma protokolları kimi oflayn verbal məruzələri əhatə edən müxtəlif alətlərlə ölçülmüşdür. Bundan əlavə, bəzi tədqiqatlarda öyrənənlərdən ikinci bir dil mətni oxuyarkən qeyd götürmələri, yazılı mətnə hədəflənən linqvistik strukturların altından xətt çəkmələri, dairələmələri və ya yoxlamaları ya da hədəflənən bir element hər eşidiləndə bir təsdiq işarəti qoymaları istənilir.

Olduqca geniş linqvistik elementlər çeşidi də eksperimental olaraq araşdırılmışdır və bunlar arasında İspan dili əmr cümlələri, ingilis dili yiyəlik təyinediciləri və başqaları yer alır. İkinci bir dili yeni öyrənməyə başlayanlarda orta və irəli səviyyəyə qədər fərqli dil təcrübəsi səviyyələri də araşdırılmışdır. Məruz qalma miqdarı da fərqlilik göstərir. Bu müddət bir saatdan az ilə bir neçə günə qədər dəyişir.

Ümumi olaraq bu tədqiqatların nəticələri ikinci dil inkişafında diqqətin, fərqi etmənin və ya hər ikisinin rolunu güclü bir dəstəklə təmin edir. Bununla birlikdə bu tədqiqatların çoxunun araşdırma dizaynları öyrənənlərin gələn ikinci dil məlumatlarını qəbul edəndə fərqiyyəliyin oynadığı müəyyən rolunu metodoloji olaraq ortaya qoymamışdır. Bu məqsədlə bir sonrakı bölmədə öyrənən fərqiyyəliyi strukturunun tərfi və funksiyonallaşdırılması və bu strukturun ikinci dil inkişafındakı rolunu metodoloji olaraq ələ alan eksperimental araşdırmalar haqqında məlumatlar verilib.

İkinci xarici dil əldə edilməsində fərqiyyəlik və öyrənmə

İkinci dil əldə edilməsində fərqiyyəlik bir fərdin bəzi idraki məzmun və ya xarici stimullarla bağlı müəyyən bir subyektiv təcrübə yaşadığı müəyyən bir ağıl halı, vəziyyəti olaraq müəyyən edilir. Leova görə, fərqiyyəlik ortaya çıxan bəzi davranışla bağlı və ya linqvistik dəyişikliklərlə, təcrübənin metaməruzəsi ilə ancaq hədəflənən bir əsas qaydanın hər hansı bir metalinqvistik açıqlaması olmadan və ya hədəflənən bir əsas qaydanın metalinqvistik açıqlaması ilə göstərilə bilər. Buna əlavə olaraq ikinci dil əldə edilməsində fərqiyyəliyi nəyin formalaşdırdığının operativləşdirilməsi və ölçülməsi metodoloji olaraq

mürəkkəb və müxtəlifdir. Leov, Jonson və Sarate-Sandez həm ikinci dil əldə edilməsi, həm də ikinci dil əldə etmə xarici sahələrdəki əlaqəli araşdırmaların metodoloji bir tədqiq edilməsini təmin edirlər və fərqiindəlik strukturun araşdırılması üçün detallı bir yanaşmanın mövcud olmasını örelı sürmüşdür. Bu detallı və hərtərəfli yanaşma ikinci dil inkişafında fərqiindəliyin rolu ilə əlaqəli hər hansı bir məruzədə, araşdırma dizaynının aşağıdakıları əhatə edən müxtəlif istiqamətlərinin diqqətlə ələ alınmasını müdafiə edir: (A) fərqiindəlik harada ölçülür (onlayn olan kodlaşdırma mərhələsindəmi yoxsa oflayn olan geri gətirmə mərhələsindəmi), (B) nə cür bir elementin hədəflənməsi, və (C) fərqiindəlik necə ölçülür (ölçmə aləti) [9, s.511-556].

Fərqiindəliyin gələn ikinci dil məlumatlarına diqqət edilməsi və ya bu məlumatların işlənməsi zamanı bir rol oynayıb oynamadığı ikinci dil əldə edilməsində getdikcə böyüyən bir mübahisəyə yol açmışdır. Bəzi tədqiqatçılar ikinci dil əldə edilməsində öyrənmə və fərqiindəlik arasında bir fərqliliyin olduğunu dəstəkləyərkən, digərləri bu fərqliliyi rədd etmişdir.

İkinci dil inkişafında fərqiindəliyin rolunu öz üzərinə götürən araşdırmalar iki metodoloji yanaşmaya ayrıla bilər: 1) fərqiindəlik eyni vaxtda və ya onlayn olaraq və ya 2) eyni vaxtda olmayan və ya oflayn olaraq ölçülmüşdür. İkinci dil əldə edilməsində eyni vaxtda fərqiindəlik ölçmələri, kodlaşdırma və ya formalaşma (inşa) mərhələsində, yəni öyrənənlər gələn məlumatları işləyərkən gerçəkləşir və səsli düşünmə protokolları və ya verbal məruzələri əhatə edir. Eyni vaxtda olmayan ölçmələr isə geri gətirmə və ya yenidən formalaşdırma mərhələsində, yəni məlumatlar işləndikdən sonra ortaya çıxır və anketləri, oflayn verbal məruzələri və ya verbal müsahibələri əhatə edir. Son zamanlarda bu ölçmənin potensial reaktiv təbiəti nəzərə alınanda eyni zamanlı verbal məruzələrin gerçəkliyi ilə əlaqəli bəzi metodoloji mübahisələr mövcuddur [10, s.269-292].

Bu məsələni təhlil edən araşdırmaların çox hissəsi səsli düşünməyən nəzarət qrupu ilə müqayisə edildiyində tapşırıq icrası zamanı səsli düşünmə səbəbi ilə öyrənənlərin əməliyyatlarında əhəmiyyətli bir dəyişiklik olması barədə məlumat verilməsə də, mövzu hələ də daha çox eksperimental tədqiqata ehtiyac duyur. Oxşar şəkildə, oflayn verbal məruzələr, şifahi müsahibələr, və ya stimullaşdırılmış təkrarlar kimi eyni zamanlı olmayan ölçmələr doğruluq və ya hafizə pozulması riski daşıyır, yəni təmin edilmiş məruzələr kodlaşdırma mərhələsində ilk məruzə qalma zamanı istifadə edilən gerçək müddəti əks etdirməyə bilər.

Ümumi olaraq bu strukturu əməliyyat vəziyyətinə gətirmək və ölçmək üçün onlayn verbal məruzələr istifadə edərək fərqiindəlik strukturunu müstəqil olaraq araşdıran tədqiqatların çoxu fərqiindəliyin xarici dil davranışı və öyrənməsi üzərindəki asanlaşdırıcı təsirlərinə eksperimental dəstək təmin edir kimi görünür. Qrammatik elementlər üçün fərqiindəlik etmə və anlama səviyyəsində fərqiindəlik ilə fərqiindəlik etmə və anlama səviyyələri arasında orta fərqiindəlik səviyyəsi, yəni məruzə etmə səviyyəsində fərqiindəliyi əhatə edən müxtəlif fərqiindəlik səviyyələri də göstərilmişdir. Martinez- Fernandez leksik elementlər üçün iki səviyyə bildirmişdir: a) tək bir söz aspektinin fərqiindəlik etməsi (yar söz forması, ya da mənası) və

b) iki söz aspektinin fərq edilməsi (yəni həm söz forması, həm də mənası). Buna əlavə olaraq, daha yüksək fərqiindəlik səviyyələri həm daha yüksək qəbul etmə və öyrənmə səviyyələrinə, həm də hipotezis testi və qayda formalaşmasının varlığına uyğun gəlir kimi görünür və Şmitdin fərq etmə hipotezisində irəli sürdüyü iki fərqiindəlik səviyyəsi üçün eksperimental dəlil/ sübut təmin edir [6, s.210-228].

Ancaq bu günə qədər yalnız çox məhdud sayda çap edilmiş ikinci dil əldə etmə araşdırması dil inkişafının fərqiində olmayan (xəbərsiz) öyrənənlər arasında baş verib verməməsini birbaşa araşdırmışdır. Dolayısı və ya açıq öyrənməni təşviq etmək üçün yaradılan bir çox sözdə öyrənmə şəraitinin, öyrənmə şəraitinin tipinin ikinci dil inkişafı üzərindəki təsirlərini statistik olaraq analiz etmədən əvvəl eksperimental şəraitlərdə bu cür əməliyyatların mövcudluğunu təzahür etdirən eksperimental sübutlar toplamadığı nəzərə alınanda ikinci dil əldə edilməsində bu mövzu ilə bağlı araşdırmaların azlığı nisbətən narahat edicidir.

Bir şərait sonrası tapşırıqdakı performans ümumilikdə eksperimental daxil edilənlərə yerləşdirilmiş linqvistik məlumatın açıq (fərqiindəliklə) və ya gizli (fərqiindəlik olmadan) işlənməsində əldə edilən biliyə əsaslandığı hesab edilir. Bu fərziyə öyrənənlərin eksperimental informasiyanı işləyərkən eyni zamanlı məlumat toplayan bir neçə araşdırma tərəfindən yoxlanılmışdır. Bu araşdırmalar eksperimental vəziyyətdən asılı olmayaraq bəzi iştirakçıların yerləşdirdikləri vəziyyətləri təmsil etmədiklərini bildirmişdirlər. Bu məqsədlə fərqiində olmayan öyrənənlər ilə bağlı araşdırmalar növbəti bölmədə yaxından araşdırılacaqdır.

Fərqiindəlik olmadan öyrənmə

Hal-hazırda eksperimental informasiyaya məruz qalarkən əsas linqvistik qaydadan xəbərsiz olaraq kodlaşdırılan öyrənənlərin performanslarını araşdıran dörd nəşr edilmiş araşdırma vardır. Leov həm keyfiyyət (onlayn səsli düşünmə protokolları məlumatlarına əsaslanaraq), həm də kəmiyyət (oflayn prosedur məlumatlarına əsaslanaraq) analizləri istifadə edən hibrid bir dizayn istifadə etmişdir. Araşdırmasında İngilis dilində danışan 32 yetişkin ikinci dil öyrənənin ikinci dil formalarını (İspan dilində qaydasız preterit feillərin bu zamanda kök dəyişikliyi olan –er və ya –ir ilə başlayan üçüncü şəxsləri) daha sonra əldə etmələri və yaratmaları üzərində fərqiindəliyin ya da əksikliyin təsirini bildirmişdir. Fərqiində olmayan öyrənənlər arasında öyrənmənin həyata keçmədiyini bildirmişdir [3, s.557-84].

Uliyams fərqiində olmayan öyrənənlərin fərqiində olmadan öyrənmənin baş verməsinin sübutunu təmin edə biləcəyini bildirmişdir. Uliyams 2004- cü ildə metodoloji təkmilləşdirmələrlə hazırladığı tədqiqatı izləyərək iştirakçıların miniatur isim sinif sistemlərini fərqiində olmadan öyrənib öyrənməyəcəklərini test etmək üçün iki eksperiment həyata keçirmişdir. Araşdırmalarındakı 41 iştirakçı müxtəlif dil və dil biliyi ilə əlaqəli keçmişlərə sahib idilər. Uliyamsın eksperimentlərində istifadə edilən ismi ifadələr *ge*, *ro*, *ul*, *ne* olmaqla dörd yeni təyinedicilərdi. *Gi* və *ro* “yaxın” (near) sözünün ingilis dilində

tərcümə qarşılığı, *ul* və *ne* isə “uzaq” (far) sözünün qarşılığıdır. Bu təyinedicilər eyni zamanda canlılıq dəyərləri də daşıyırlar: *gi* və *ul* canlı, *ro* və *ne* isə cansızdır. Nəticələr fərqiində deyil olaraq təsnif edilən iştirakçıların bir çoxunun qiymətləndirmə tapşırığı zamanı düzgün ismi ifadəni əhəmiyyətli bir ölçüdə şansın üzərində bir səviyədə seçəbildiyini aşkar etmişdir [16, s.183-203].

İki araşdırmada ifadə edilən mübahisəli nəticələr, Leov və Uliamsın araşdırmaları arasında müxtəlif fərqlərin olduğu nəzərə alınanda təəccübləndirici deyildir. Bu fərqlər arasında öyrənmə ölçmələri (dörd variantlı çox seçimli tanıma qiymətləndirmə tapşırığına qarşı iki variantlı çox seçimli qiymətləndirmə tapşırığı), fərqiindəliyin kodlaşdırılması (fərqi etmə səviyəsində qarşı anlama səviyəsi), və fərqiindəliyin ölçülməsi səviyəsi (kodlaşdırma və geri gətirmə səviyələrinə qarşı yalnızca geri gətirmə səviyəsi) yer alır [2, s. 333-355].

Hama və Leov kodlaşdırmanın eyni zamanlı (sinxron) mərhələsində, test mərhələsində və eksperimental məruz qalmadan sonra (geri gətirmə mərhələsi) məlumat toplamaq üçün hibrid bir dizayn istifadə edərək Uliyamsa yenidən istinad etmişdirlər. Buna əlavə olaraq, araşdırma Uliamsın araşdırma dizaynını metodoloji olaraq genişləndirərək öyrənənlərin prosesləri daha dərinə tədqiq etmək üçün (a) təhsil kontekstini təqlid etmək üçün öyrənənlərin variantlar seçimində məsafənin varlığını (yəni, canlılıq üstəgəl məsafə) daxil etmək üçün çoxseçimli testindəki element sayısını (iki yerinə dörd) artıraraq, (b) çox seçimli testə əlavə olaraq bir istehsal testi daxil edərək və (c) həm öyrənmə, həm də test mərhələləri üçün eyni modallığı təmin edərək [1, s. 491-465].

Kəmiyyət təhlilləri kodlaşdırma və ya formalaşdırma (inşa) mərhələsində fərqiində olmayan öyrənənlərin həm canlılıq, həm də məsafə məlumatlarını əhatə edən variantlar arasından düzgün təyinedici-isim kombinasiyasını seçmə və ya yaratma bacarığına sahib olmadıqlarını aşkar etmişdir. Bu hal istifadə edilən tədqiqat metodologiyasının tipində, məlumatı forma və ya ismi ifadə səviyəsində müqayisədə cümlə səviyəsində işləmək üçün lazım olan koqnitiv cəhd səviyəsindən, xarici dil əvvəlki biliyindən (Uliyamsın araşdırmasında bu dəyişən öyrənmə təsirləri ilə əlaqələndirilmişdir), qiymətləndirmə tələblərinin hansı rejimə verildiyindən qaynaqlana bilər. Keyfiyyət məlumatları daxil olan informasiyaya məruz qalmanın fərqli mərhələlərində göstərilən proseslərin bu növ bir fərqiindəliyin eyni zamanlı olmayan geri gətirmə mərhələsində tam olaraq məruzə edilə bilməyəcəyi nəzərə alındığında, fərqiindəlik strukturunun fərqli qaynaqlarda, yəni həm onlayn, həm də oflayn olaraq ölçülməsinin əhəmiyyətini vurğulayır [4, s.113-155]

Göründüyü kimi ikinci dil əldə etmədə fərqiində olmayan öyrənənləri tədqiq edən əvvəlki araşdırmalar koqnitiv psixologiyada məruzə edilənlərə oxşar ziddiyyətli nəticələr ortaya qoyurlar. Araşdırma fərqiindəliyin varlığının (və buna uyğun olan səviyyələrin) əldə etmə və öyrənmə üzərində asanlaşdırıcı bir təsirə sahib olduğunu açıq şəkildə göstərəkən, öyrənmənin həqiqətən də fərqiində olunmayan bir situasiyada gerçəkləşib gerçəkləşmədiyini

bildirmək üçün fərqiində olmama strukturu haqqında daha çox tədqiqata ehtiyac olduğu açıqdır [5, s.13-10].

Ədəbiyyat

1. Hama, M., & Leow, R. P. (2010). *Learning without awareness revisited: Extending Williams (2005)*. *Studies in Second Language Acquisition*, 32(3), 465–491.
2. Leow, R. P. (1993). *To simplify or not to simplify: A look at intake*. *Studies in Second Language Acquisition*, 15, 333–355.
3. Leow, R. P. (2000). *A study of the role of awareness in foreign language behavior: Aware vs. unaware learners*. *Studies in Second Language Acquisition*, 22, 557–584.
4. Leow, R. P. (2001). *Attention, awareness and foreign language behavior*. *Language Learning*, 51, 113–155.
5. Leow, R. P., Johnson, E., & Zárate-Sández, G. (in press). *Getting a grip on the slippery construct of awareness: Toward a finer-grained methodological perspective*. In C. Sanz & R. P. (Eds.), *Implicit and explicit conditions, processes and knowledge in SLA and bilingualism*. Washington, DC: Georgetown University Press, 10-15
6. Martínez-Fernández, A. (2008). *Revisiting the involvement load hypothesis: Awareness, type of task and type of item*. In M. Bowles, R. Foote, S. Perpiñán, & R. Bhatt (Eds.), *Selected proceedings of the 2007 Second Language Research Forum* (pp. 210–28). Somerville, MA: Cascadilla.
7. Robinson, P. (1995a). *Attention, memory, and the “noticing” hypothesis*. *Language Learning*, 45, 283–331.
8. Robinson, P. (1995b). *Aptitude, awareness, and the fundamental similarity of implicit and explicit second language learning*. In R. W. Schmidt (Ed.), *Attention and awareness in foreign language learning (Technical Report #9)*, (pp. 303–57). Honolulu, Hawaii: University of Hawai’i.
9. Rosa, E., & O’Neill, M. (1999). *Explicitness, intake, and the issue of awareness: Another piece to the puzzle*. *Studies in Second Language Acquisition*, 21, 511–556.
10. Rosa, E. M., & Leow, R. P. (2004). *Awareness, different learning conditions, and L2 development*. *Applied Psycholinguistics*, 25(2), 269–292.
11. Schmidt, R. (2001). *Attention*. In P. Robinson (Ed.), *Cognition and second language instruction* (pp. 3–32). New York, NY: Cambridge University Press.
12. Schmidt, R. W. (1990). *The role of consciousness in second language learning*. *Applied Linguistics*, 11, 129–158.
13. Schmidt, R. W. (1993). *Awareness and second language acquisition*. *Annual Review of Applied Linguistics*, 13, 206–226.

14. Tomlin, R. S., & Villa, V. (1994). *Attention in cognitive science and second language acquisition*. *Studies in Second Language Acquisition*, 16, 183–203.
15. Williams, J. (2005). *Learning without awareness*. *Studies in Second Language Acquisition*, 27, 269–304.
16. Williams, J. N. (2004). *Implicit learning of form-meaning connections*. In J. Williams, B. VanPatten, S. Rott, & M. Overstreet (Eds.), *Form-meaning connections in second language acquisition*
17. Egi, T. (2008). *Investigating stimulated recall as a cognitive measure: Reactivity and verbal reports in SLA research methodology*. *Language Awareness*, 17, 212–228.

THEORIES ON THE ROLE OF ATTENTION, COMPREHENSION, AND DISCRIMINATION IN FOREIGN LANGUAGE LEARNING

Shabnam Jafarova

Baku State University, Baku, Azerbaijan

In this research, the role and importance of attention, awareness and noticing in foreign language acquisition have been theoretically and empirically investigated. From the data derived from this research, although there are various disagreements to certain degree between scientists and scientific workers, it can be conducted that attention, noticing possess great importance while learning a second foreign language and foreign language acquisition or developing can become one of the most difficult issues without these. At the same time, provisions relating to effective learning of grammatical forms by means of Focus On Form method put forward by Catherine Doughty and Jessic Williams have been explained in the study. Also, In the study Schmidt's Noticing Hypothesis, Tomlin and Villa's Functional Model of Input Processing In SLA, Robinson's Model of the Relationship Between Attention and Memory directly reflected the role of attention, noticing and awareness.

In addition, the article also mentions the views of authors such as Leow, Johnson Sarate-Sandez on attention, noticing and awareness, and various methods that measures them are also added. At the same time, conflicting ideas and theories related to the possibility of foreign language learning with awareness and without awareness are also mentioned.

Key words: attention, awareness, foreign language acquisition, understanding, theory, detection

ТЕОРИИ О РОЛИ ВНИМАНИЯ, ПОНИМАНИЯ И ДИСКРИМИНАЦИИ В ИЗУЧЕНИИ ИНОСТРАННОГО ЯЗЫКА

Шабнам Джафарова

Бакинский государственный университет, Баку, Азербайджан

В данном исследовании были теоретически и эмпирически изучены роль и значение внимания, осознания и подмечания в овладении иностранным языком. На основании данных, полученных в ходе исследования, несмотря на то, что между учеными и научными работниками в определенной степени

существуют разногласия, можно утверждать, что внимание, осознание и подмечание имеют огромное значение при изучении второго иностранного языка, и без них овладение иностранным языком или его развитие может стать одним из самых сложных вопросов. В то же время в исследовании были разъяснены положения, касающиеся эффективного обучения грамматическим формам с помощью метода Focus On Form, выдвинутые Кэтрин Доути и Джессик Уильямс. Также в исследовании нашли отражение гипотеза замечания Шмидта, функциональная модель обработки входных данных в SLA Томлина и Вилла, модель взаимосвязи внимания и памяти Робинсона, непосредственно отражающая роль внимания, замечания и осознания.

Кроме того, в статье упоминаются взгляды таких авторов, как Леоу, Джонсон Сарате-Сандез, на внимание, замечание и осознание, а также приводятся различные методы их измерения. В то же время упоминаются противоречивые идеи и теории, связанные с возможностью изучения иностранного языка с осознанием и без осознания.

Ключевые слова: внимание, осознанность, овладение иностранным языком, понимание, теория, обнаружение

Daхil oldu: 03.07.2024;

Çара qəbul edildi: 30.07.2024;

Çap edildi: 05.09.2024